

Wstęp

Znanym i dobrze udokumentowanym naukowo faktem jest statusowa determinacja karier szkolnych. Jak duża grupa uczniów jednak wyłamuje się z tego determinizmu i ich kariera przebiega w niestandardowy sposób? Jeżeli zdolność do przezwyciężenia fatum społecznego pochodzenia nazwiemy *academic resilience*, to kluczowe dla tej książki pytania można sformułować następująco: „Jak badać zjawisko *academic resilience*?”, „Jakie jest jego prawdopodobieństwo i jakie są jego indywidualne i środowiskowe korelaty?”, „Co sprawia, że uczeń wywodzący się z rodziny o niskim statusie społeczno-ekonomicznym ma ponadprzeciętne osiągnięcia i trafia do renomowanej szkoły średniej?”. Kontynuowanie nauki w cieszącej się uznaniem placówce edukacyjnej (np. liceum o dobrej renomie) otwiera możliwości podejmowania edukacji na poziomie wyższym i w konsekwencji zwiększa szansę na wysoką pozycję społeczno-ekonomiczną w życiu dorosłym. W ten sposób poprzez edukację realizuje się „mobilność w górę”. Jej antytezą jest „mobilność w dół”, czyli kontynuowanie nauki przez ucznia z rodziny o wysokim statusie społeczno-ekonomicznym w szkole o niskim prestiżu i niezapewniającej dobrego wykształcenia (np. zasadnicza szkoła zawodowa).

Agnieszka Gromkowska-Melosik i Mirosław Szymański we wstępie do książki *Edukacja i nierówność. Trajektorie sukcesu i marginalizacji* piszą, że

[...] wyeksponowanie uwarunkowań sukcesów i niepowodzeń jednostek i grup społecznych pozwala lepiej zrozumieć daleko idące konsekwencje nierówności społecznych w życiu ludzi. Powinno to mobilizować polityków społecznych, władze oświatowe, samorządy, dyrektorów szkół i nauczycieli do opracowania i wdrażania strategii mających na celu tworzenie bardziej egalitarnych warunków kształcenia dla przedstawicieli wszystkich grup społecznych (2014, s. 17).

Głównym celem niniejszej książki¹ jest przeanalizowanie czynników związanych z edukacją, które mają znaczenie w procesach międzypokoleniowej

¹ Książka powstała na podstawie pracy doktorskiej „W poszukiwaniu teorii *academic resilience*, czyli o przezwyciężaniu statusowej determinacji osiągnięć szkolnych”, którą obroniłem na Wydziale Pedagogicznym Uniwersytetu Warszawskiego. Pracę przygotowałem pod kierunkiem dr. hab. Romana Dolaty, prof. UW. Promotorem pomocniczym był dr Artur Pokropek.

ruchliwości społecznej. Analizy będą koncentrowały się wokół tych właściwości środowiska rodzinnego, szkolnego oraz właściwości osobowych, które są odpowiedzialne za przezwyciężenie determinacji statusowej osiągnięć.

Zamierzam umieścić zjawisko statusowej determinacji osiągnięć w teoretycznym kontekście procesów międzypokoleniowej reprodukcji *versus* mobilności społecznej. Następnie wykorzystam istniejące modele teoretyczne i wyniki badań nad *academic resilience* do identyfikacji czynników, które mogą wyjaśniać edukacyjną mobilność „w górę”, czyli odporność uczniów na determinację statusową.

Prezentowane w tej książce podejście sytuuje się w obrębie „pozytywnej” Wielkiej Czwórki Edukacyjnej: *academic resilience*, *academic buoyancy*, *engagement* oraz *adaptability*². Monografia jest próbą zapalenia luki w rodzimych badaniach edukacyjnych, polegającej na braku empirycznych studiów nad czynnikami przezwycięzania nierówności edukacyjnych. Podstawowym problemem jest brak wyczerpujących danych o uczniach spełniających kryteria *resilience* w kontekście ich kariery szkolnej. Zjawisko to może wydawać się niszowe, dotyczy bowiem grupy wyłamującej się z głównego schematu zależności między statusem przepisany uczenia a jego karierą szkolną. Dotychczas analizy skupiały się na głównej figurze teoretycznej, jaką są nierówności edukacyjne, a to eksploracja „tła” – przypadków odstępstwa od dominującej zależności – pozwoli zbliżyć się do zrozumienia zjawiska statusowej determinacji i bezpośrednio nawiązać do ważnej idei wyrównywania szans edukacyjnych. Procesy związane z fenomenem *academic resilience* będą analizowane na – do niedawna kluczowym – progu selekcyjnym w polskim systemie oświaty, który znajdował się pomiędzy gimnazjum a szkołą ponadgimnazjalną.

Monografia ma charakter teoretyczno-empiryczny. Jej trzy początkowe rozdziały stanowią przegląd literatury dotyczącej procesów ruchliwości społecznej w kontekście edukacji, wpływu statusu przypisanego na osiągnięcia szkolne oraz kwestii przezwyciężenia tego wpływu. Pierwszy rozdział zawiera omówienie głównych pojęć i procesów charakteryzujących „edukacyjną” ruchliwość społeczną. W rozdziale drugim przedstawiłem zagadnienia dotyczące wpływu na osiągnięcia szkolne statusu przypisanego uczniowi. Zaprezentowałem w nim analizy relacji między statusem ekonomiczno-społecznym (SES) rodziny ucznia a osiągnięciami szkolnymi oraz opisałem procesy selekcyjne na progu szkoły ponadgimnazjalnej. Kluczowym fragmentem części teoretycznej

² Terminy te odnoszą się do zjawisk powiązanych z funkcjonowaniem ucznia w środowisku szkolnym i uczeniem się. *Academic buoyancy* (sprężystość akademicka) to zdolność ucznia do skutecznego radzenia sobie ze szkolnymi niepowodzeniami i wyzwaniami, które są typowe dla codziennego funkcjonowania szkolnego; *engagement* (zaangażowanie) obejmuje postawy zaangażowania w proces uczenia się; *adaptability* (adaptacyjność) to umiejętność dostosowywania się do zmieniających się warunków i zadań rozwojowych.

jest rozdział 3 pt. *Przewycięzenie determinizmu statusowego karier szkolnych*. Zaprezentowałem w nim teorię *resilience* i jej odmianę edukacyjną, czyli koncepcję *academic resilience*. Rozdział ten jest podstawą teoretyczną przeprowadzonych badań. Zawiera prezentację jednego z najbardziej rozpowszechnionych modeli *educational resilience* (termin ten pokrywa się ze znaczeniem terminu *academic resilience* i będzie używany zamiennie). W tym rozdziale przedstawiam przegląd najczęściej przywoływanych badań nad interesującym nas zjawiskiem. Prezentuję w nim również, kluczowe dla tej pracy, podejście do badania *resilience* jako przewyciężenia wpływu statusu socjoekonomicznego.

W części empirycznej pracy, zatytułowanej *W poszukiwaniu academic resilience w polskim systemie oświaty – badania własne*, poszukuję odpowiedzi na pytanie badawcze: „Jaki jest zakres zjawiska *academic resilience* i jakie czynniki indywidualne i środowiskowe są skorelowane z edukacyjną ruchliwością w górę?”. Część empiryczna pracy składa się z czterech podrozdziałów. Pierwszy z nich (podrozdział 4.1 – *Pytania i hipotezy badawcze*) krótko prezentuje pytania i hipotezy badawcze. Kolejny (4.2 – *Metodologia badania „Ścieżki rozwoju edukacyjnego młodzieży – szkoły pogimnazjalne”*) zawiera opis metodologii badania, z którego pozyskano dane do weryfikacji hipotez, oraz przedstawia schemat analiz statystycznych. Podrozdział 4.3 (*Przewycięzenie determinacji statusowej – analiza występowania i korelatów academic resilience*) prezentuje analizy zjawiska *academic resilience* w kontekście wybranych czynników indywidualnych i środowiskowych. Ostatni podrozdział (4.4 – *Podsumowanie i wnioski końcowe*) poświęcony został podsumowaniu otrzymanych wyników i krytyce zastosowanego podejścia do badanego zjawiska.

Na koniec pragnę podziękować promotorowi dysertacji, na podstawie której powstała ta monografia, Romanowi Dolacie oraz promotorowi pomocniczemu Arturowi Pokropkowi. Okazali mi wsparcie w przygotowaniu pracy, szczególnie w analizach statystycznych i ich interpretacji. Dziękuję również uczestnikom seminarium na Wydziale Pedagogicznym UW za wszystkie uwagi i refleksje, które pozwoliły na doskonalenie rozprawy oraz finalnego tekstu tej książki. Pragnę również podziękować wszystkim, z którymi współpracowałem podczas realizacji badania „Ścieżki rozwoju edukacyjnego młodzieży – szkoły pogimnazjalne”. Zaangażowanie tych osób umożliwiło przygotowanie, przeprowadzenie i sfinalizowanie badania, z którego pochodzą dane wykorzystane w analizach.

Marek Smulczyk
Warszawa, 10 grudnia 2018